

FILLÉRTÁR

mindennemű közhasznú ismeretek terjesztésére.

37.)

Kijön minden szombaton

(November 8-kán 1834.)

A' V e z u v.

E' tüzokádó hegy fekszik alsó Olaszországban, a' nápolyi királyságban, mintegy két német mértföldnyire délkelet felé a' hasonnevű fővárostól, mellynek síkja a' Minerva' fokhegyéig terjed. A' Vezuv' alja termékeny szántóföldekkel, szőlőshalmokkal, kertekkel és erdőkkel körülöztetik, mellyek közt falusi házak', faluk' és városok' igéző láncza nyúlik el. Nyugoti oldala a' hegynek igen termékeny, 's az ugynevezett *lacrima Christi* (Kristus' könnyei) nevű bort termi; a' keleti ellenben pusztaság és meddő. Nápolytól egészen a' hegy' lábáig szekerem megy az ember; itt, ha a' hegyre fel akar menni, számárra vagy öszvérre ül, mellyet a' rongyos felek szentelen kiabálással kínálgatnak. A' hegynek közepe tájára lovagol tehát az útas, hol egy remete' lakása vagyon. Rövid nyugvás és a' *lacrima Christi* ivása után további nehézségekre erősödés végett, meredekebb út vezet felfelé. A' tájék mindinkább szomorúvá 's pusztábbá lesz, minden állati 's növényi élet kifogy, fekete és szürke, régiség miatt többire elporhadt lávátömeg fedi a' hegy' hátát. Mikor az ember a' tulajdonkénti hamukuphoz ért, le kell szállania; mert itt már oly meredek az út, hogy lehetetlen lenne felmászni, ha a' meghült lávafolyamok kiálló rögeikkel 's egyenetlenségeikkel a' lábunk némely tartalékot nem adnának. Hogy ezen hamukupot, mint szinte a' torkulatot, csak akkor lehet meglátogatni, mikor a' vulkán nyugodt állapotban van, nem szükség említeni; mert máskor a' felemelkedő kénkögöz miatt, kivált ha a' szél szemközt fúj az útasnak, életveszéllyel járna. Többször fizették már merész útasok életökkel az ilyen próbát. De ha az ember azon tanácsot követi, mellyet a' remete nyájias ajándékkal ad 's a' jó és biztos vezetőkre

hallgat, semmi veszéllyel nincs összekötte a' hegyre menetel. Midőn végre sok fáradság után a' hamukup' szélére jutott az útas, épen oly meredeken megy le a' torkulatba. Torkulatnak nevezetik azon töltésforma nyílása a' hegynek, melly gyakran több száz lépés mélységű 's lefelé mindig keskenyebb, úgy hogy utóljára csak néhány ölnyi lyukat képez, vagy egészen bezáródik, és csak új kirohanáskor nyílik meg. Ezen torkulat a' hegynek csaknem minden kivilövellésekor megváltoztatja alakját, vagy egészen lesüllyedvén a' mélységbe, vagy új tömegek' felhalmozódása által más állván elő. Ha lehetséges a' látogatónak a' mélybe leszállani, borzadalmas látmány ötlük elébe. Két angol utazók, kik a' Vezuvot 1826 látogatták meg, és a' torkulat' belsejébe leszállottak, ezt beszélik róla: „Midőn a' torkulat' szélére értünk, telve találtuk füsttel és gőzzel, a' legerősebb kénközsgőt párologván ki egyszerűsmind. Darab ideig egy forró nyílásnál nyugodtunk, mellybe néhány tojást ereszténk, abban megfőzni.“ Nagy fáradsággal mentek le a' torkulatba. „Ezen torkulatban egészen új alakkal mutatkozik a' természet, 's minden különbözőt a' dolgok' szokott állapotjától. Most valóban a' föld' belsejében valánk, hol kínesei a' legkülönösebb 's rendetlenebb módon feküdtek szemeink előtt. Az ösvény, mellyen leszállottunk, legesudálatosb de legszebb ásványokból állott. — A' tüzokádó hegy' nagy torkulatja szemeink előtt nyitá fel iszonyu torkát, mellyben a' nyers láva a' puzzolán és hamu fel-felváltogató rétegjeivel a' legkülönösebb alakban halmozódott fel. Alattunk lövellé fel november 12-ének reggelén a' nagyobb ujonnan támadt torkulat' alja gőzfellegeit. Lábainknál és mindenfelől körülünk mély rétegek valának sárga kénköbül, mellynek színe a' legsetétebb narancsveresből só' hozzájárulásával származván, a' leghalványabbig

változott, mellyben aztán timsó volt az uralkodó rész, 's mellette fejei területek látszottak nagy kiterjedésben, a' forróságtól összeállított lávából állók." Ezen angolokon kívül mások is megjárták a' torkulatot, névszerint 1819 májusban felséges Urunk több hercegi személyekkel együtt, még pedig olyan időben, mikor kevés azelőtt egy lávafolyam bugyogott fel, 's a' torkulat még mindig hányogata ki egyes lángokat 's izzó köveket.

Képünk a' Vezuvot teljes munkásságában ábrázolja. Negyvennél több ily kirohanást ad a' történet elő. Némelyek ezek közt nem igen nagyok valának 's kevésbé ártalmasok a' közel faluk és városakra nézve, de mások szörnyű pusztulásokat okoztak. Az első kirohanás, mellyről a' történet emlékezik K. u. 79 esztendőben történt, a' mikor három város Herkulanium, Pompeji és Stabiä egészen elborítatott. A' hamu Egiptomig és Szíriáig elszállott akkor, mint mondatik. Mértföldre terjeszte a' mérhetetlen sokaságu finom hamu, melly a' levegőben repült 's egy nagy záppal egyesült, halált és pusztalást. Három egész nap' homályosítatott el a' Vezuvnak egész vidéke. Az említett városokat oly magasan borítá el a' hamu, hogy még nyomuk is elveszett. Csak 1706 fedeztetek fel ismét, midőn pinczét vajú vinezellérek történetből épületekre találtak. De már előbb is kellett kirohanásokat tennie a' hegynek, mint-hogy magok ezen városok lávakövel kirakva találtak 's még ezen kövezet alatt is más lávaretegek fedeztetek fel. — Azon hatalmas kitörés után századokig nyugalomban látszott veszteleni a' Vezuv; legalább későbbi korból nem emlékeznek róla a' római írók. — A' kilövellések nem is mindig tartottak hosszasan, p. o. az 1737-iki csak igen rövid ideig tartott, de egy volt a' leghevesebbek közül. A' tűzoszlop néha oly iszonyu volt, hogy a' nap világánál is fényesebbnek látszott. Az 1766-iki kirohanás martius' 28-tól decemberig' és így 9 hónapig, tartott.

Hogy olvasóinknak megfogásuk legyen a' Vezuv' kiütéséről, egy útazónak leírását közöljük itt, ki azt 1805 szemlélte. „A' legnagyobb látmányt, mellyel a' természet megrendíti 's megrázza a' lelket, egész miségében szemlétem. Minden borzadalmival, egész felségével

ünneplé a' Vezuv lángömlésének rémületes szép ünnepét. Már jóval azelőtt fejei füstoszlop lehelgett tetején, mint a' levegőben magasan lobogó zászló, melly valami nagy jelenet előtt vitetik. A' hatalmas hegynek belsejében mennydörgött a' készület a' nagy kifejlődésre, a' rejtett erő' mélyebb ingadozása Nápolyt 's a' köröslég fekvő szigeteket rettegteté, több városokat leomlasztott 's a' lakosok' nagy részét a' dűledékek alá temeté. A' fejei füstoszlop megveresedett az alatta izzó tüztől, gyakran tiszta lángá lett belseje, melly izzó köveket hánya fel és köpköde széljel. A' torkulatban rettenetes háboru ropogott és recsegett. Augustus' 12-kén megnyílt végre az elragadó látmány, milyet csak képes a' természet mutatni. Esteli 9 óra felé magasra emelkedett a' füstoszlop, mindinkább inkább veresedett, utoljára egészen fényes láng leve, melly változva emelkedett és süllyedt, olykor olykor villámot lövelvén egyik és másik oldalra. Néha rendkívüli magasságra jutott, azután néhány perczig csaknem mozdulatlanul állott a' méltóságos tűzobeliskus, mint egy lángoló seraph, ki messze kinézett a' paradicsomi Campaniába; könnyü veres fellegek lebegtek köröslég, visszautkrözödvén a' setét tengerben, melly csendes vala, mintha félelmesen figyelne a' haragos szomszédra. Hirtelen lesüllyedt a' magasan világító jelenet a' tüztorkulatba, festőleges felhőköl hagyván egy koronát maga után. Most ismét egy hatalmas lángoszlop emelkedett fel; mellette egy kisebb villámlott fel, 's köröslég nagy volt a' zöreje, mint egy magas isteni jelenet' kíséretében; visszavonulván ez, helyét tüztengerré változtatá. A' hullámok örvényeztek, keresztül csaptak egymáson 's megveresíték a' látkört, melly szelidebb visszafénytvete a' városra, tengerre 's barna sziklákra. Mindig elevenebbé, mindig nyugtalanabbá lón a' lángtologás, 's most, mint egy tökéletességre ment felzendülés, áttöré a' bekerítő torkulat' falait és leomlott ennek hamuhegyéről. Nem festhetni szavakkal, mily érzelmi felháborodás lép meg a' nézőket; oly állapot volt ez, mellyben az elragadtatás rémületté, a' rémület ismét elragadtatássá válik. A' torkulat felett felhőgyülekezet támadt felemelkedő füstből; ugy látszott, biboros horák ezek, mellyek az ej' vastag ho-

mályában itt a' hajnalt lesik. Szakadatlan élet és zajongás, szünetlenül változó pompa, örökös levés és elenyészés fénylett és tündöklött egymás után. Most két veresen izzó oszlop szállott fel egy vértengerbe terjedőleg. De mi ezen nagy scénának legmagasb felségességét adá, a' feljövő telt hold vala; a' tornyosuló 's hömpölygő füstfellegek háta megett kelt az fel, és valóságos Auróranak látszott, melly az előre sietett hórak' győzedelmi húzamat a' hegy' csuccsa felett fogadá el. De a' hegytetőről lesülyedt a' lángfolyam, 's majd a' hamukup' lábához ére. Ekkor a' szőlőkbe rontott, mellyek már a' szüretnek elébe értek. Fejér lángok lobbantak fel hol a' pusztítás belekapott a' felséges szép tenyészetbe. Gyakran egy lugast látszott befogni, mellynek világos lángjai messzire terjedtek, 's a' veres folyamon könnyű fénytömeggént lebegtek. Itt öt ágra oszlott a' lávafolyam; három keletfelé, kettő nyugot felé iramlott. Ragadva omlott a' kiömlés tovább fenyegető vésszel; körülfogá a' házakat, melyeknek lakosi alig futhatának el; betölté az alantabbi emeleket és számtalan mezei házakat, kunyhókat és szőlőket semmivé teve. A' pompás pusztító feltarthatatlanul mene, 's hol utját mélységek nyelék el, meggyújtott fákkal jelelé azt ki. A' két ág, mellynek egyike majd elmaradt a' másiktól, majd annak elébe futott, nem sokára elérte az utat, melly *Porticin* keresztül *Torre del Greco* és *Pompeji* felé viszen. Mind a' két folyam átvágá az utat, az innen-ső majorokba 's kertekbe vetődék, mellyek a' tenger' partját szegélyezik; itt egyik elveszett a' szőlőhalmok alatt, a' másik ellenben kettőzte-tett dühhel rohant a' tengernek. Másfél német mértföldnyi utat kellett addig tennie, és már közel vala a' part' széléhez; nagy sokaságu nézők csolnakáztak a' tengeren közel a' parthoz, hol a' tűz beszakadás történendő vala. Végre megtörtént a' mi váratott; a' lángtömeg nagy sustorgással és dörgéssel rohant a' tengerbe; a' hullámok felháborodtak az idegen vendégre 's lángzajongás, hullámcsapongás rémületes lázadásban dühöngtek, össze vissza tajtékozván iszonyu dühökben. — Fővő vizoszlopok, mérges lángnyelvek törének ki a' habokból, leküzdék egymást és ismétlék a' vad lázadás' viadalát, míg végre a' háborgás halkabb halkabb suster-

gással és sziszegéssel záródott be. Mintegy a' kötött béke emlékezetére, egy fokkegy képződött a' megkeményedett langtömegből, melly mélyen behatott a' tengerbe.“

Továbbad azt írja az elbeszélő: „a' kirohanás után másnap *Torre del Greco*ba mentünk, melly városkát sokszor megsanyaritott már a' *Vezuv*, minthogy annak tövében fekszik. Mily rettenetes felséges látmányt találtunk itt! Mind az, mivel az első kilövellés rémitett és bájolt, elenyészett itt. Lángoló szavakkal kellene birnom, ha le akarnám festeni a' mi itt történt. Még csak gyenge árnyékolatban sem adhatom ezt elő. A' városban és közelebb a' hegy' tövéhez, számtalan sokasággal tolongtak a' nézők, kik a' nagy jelenetet bámulák. A' hegynek egy magasacska domborodásán szőlők és mezei házak megett, mellyek közt a' királyi *Favorite* vár is, megtelepedett a' lávafolyam és tüztengert képzett, mellyből veres gőz párolgott fel, az egész vidéket kénkő szaggal lepvén el. A' hegy egyetlen egy iszonyu nagy láng' fekete magvának látszott. Setétveresre égett gőztömegek ülepedtek le tetejére zavaros egyvelegben, mintha egy egész, irtózatos villámoktól szertetépett felhő - ég omlott volna rá; 's mélyebben a' setét gőzben minden mozgásban volt; úgy forgott és kerengett mint az ütközeti dúlakodás és vadul összevissza hánykolódó düh. A' pokol' birodalma kitárva látszott, a' hegy pedig felemelkedő hid, gigásoktól építette az ég' ostromlására. Mély, fekete éjféli köröslég, mint egy fekete tenger, mellyben a' hegy langszígeként ötlék fel. Mindinkább átláthatatlanná és setétebbé lón a' gőzfleg, melly eget és földet összegyvelített; a' magas éjből tűzpatakok és folyamok függöttek le. Ezen folyamoknak legnagyobbika a' tüztengerben végződött, és lángoló mérhetetlen szörnyetegnék látszott, melly az izzó tengerből emelkedett fel és lángot lehellő fejét az éjes ég' felhőibe rejté. A' veres visszafényben alá 's fel járkáló nézők szokatlan, lánggőzébe öltözött árnyalakoknak tetszetek. Az egész több vala magasztos regényesnél; csudákkal teljes tündérvilág volt ez, melly az elmén elhatalmazván, a' phantaziák' és álmok' tartományába ragadta azt.

Egyik legutolsó kirohanása a' Vezuvnak october 22. 1822 történt, 's ez a' legrémületesebbek közé tartozik, hasonlítván a' 79 évbelihez. Kevés izzó kő és tüztömeg hányatott ugyan ki, de annál több volt a' hamu, mely eső formában szakadatlanul hullott. Az ég több napokon el volt sötétítve; a' hamu némely helyen hat lábnyi magasságra is állott és minden útat elborított a' hegy' közelében. Nápolyban csak esernyővel lehetett az utcára kimenni. Az említett két angol' számolása szerint több szakaszatott le 's hajitatott a' tengerbe 800 lábnyi kuptestnél. A' forkulat is háromszor nagyobb kerületett nyere mint azelőtt. Mostani legnagyobb mélysége a' tető' legmagasabb részétől számítatván 9000 láb. —

L á m a.

Olvasóink' nagyobb része már régen ismeri a' mindenszerte olvasott Robinzon után ezen állatot nevérol, de közelebről még nem tanulta meg eléggé kedvelni. *Van Aken*, kiről már több ízben emlékezünk, tarta egyet állatgyűjteményében, mely igen szép példánynak mondathatott; 's ki nem emlékezik látogatói közül ezen szelid, szeretetre méltó állatról, mely oly tanulékony vala mint a' legnemesb ló? Mellyik dámának nem jut még örömmel eszébe, mily örömet szírozgattatá magát általa, mily szelíden fogadta el a' czukros kenyérekét kezéből, mily kedvesen pillantgata rája nagy és szép fekete szemével! Minden egyesült ezen állatban, hogy nézőinek kedves látmánnyá tegye; gyapjának finomsága 's fénye, rozsdaszínének szépsége, nemes járása és szelid tekintete.

Azon állatnak leírása és rajzolása, mely oly sokféle érdeket támasztott maga iránt, valóban nem lehet e' lapokban is unalmas.

Eredetileg *Péru'* magas *Kordilleráit* nagy nyájokban lakta, de most már csak szelidítve találhatik ott. Egész alkatjában nagyon különbözik a' tevétől, noha gyakran azzal összehasonlítgatni szokták. Felső ajka kívül nyulik orra' lyukán és mélyen be van vágódva; eleven kiálló szeme, hosszú, sűrű pillákkal borítva; füle félannyi hosszú mint feje, hegyes és előre

hátra mozogható; egész feje jobbadán hasonlít a' csikóéhoz; nyaka hosszú, keskeny; háta puptalan, farka rövid, de hosszú szőrű 's egyenesen felálló. Czombjai rövidek, lábai kicsinyek és körmei egészen hasítottak. Bőre a' hátán és vékonyainak külső oldalán rövid, oldalain és hasán pedig hosszabb selyemnemű szőrrel benöve, mely rendszeren barna vagy barnafejérral foltos. Testének többi része inkább vagy kevésbé szőrös. Magassága valami négy, hosszúsága hat láb.

Jeles tartása a' szarvaséhoz hasonlít, de hosszú ékes nyaka, fejének alkatja, szelid ábrázata még inkább magasztják szépségét. Szelid, de a' mellett vidám 's élénk, futásban virgocz mint a' zerge, 's Pérunak nemesak egyik legszébb, de leghasznosabb állatja is. Amerika' felfedeztetése előtt már jóval meg is szoktaták a' péruiak ezen állatot ekehuzásra, de leginkább teherhordásra használák. — A' nagy szeretet és gondviselés, mellyel iránta voltak, bizonyúsága mily fontos vala akkor a' péruiaknak; sőt még mielőtt házi állattá szelidítették és szolgálatával éltek volna, már ünnepet tartottak tisztelőjére. Kunyhóik' keskeny udvarán szalagokkal és virágokkal ékesgeték fejét; azután vendégségre hívák meg e' barátjokat és gyakran több napokig vendégeskedtek és táncoltak körülte, szünetlenül járdogalván a' kedvelt állathoz ölelgetni 's gyöngyögtetni; hizelkedtek neki, 's úgy beszélgettek vele mint valami okos lényvel, kivel barátságot és szövetséget kötöttek; ezen felül kedvencz italukat, valami pálinkaneműt, tartottak szájához, ha nem ivott is belőle, hogy legalább jó akaratjokat nyilvánosítsák iránta. Csak a' vendégség után szoktatott huzásra és teherhordásra; de ez nemesak akkor, hanem még most is a' legnagyobb kimérettel és szelid bánással történik.

Midőn később az öszvér bevitetett, csak teherhordásra 's a' végett is rendszeren csak a' nagy hegyeken és veszedelmes úton használtatott. — Lehajlik a' teher' felrakása alatt; valami 150 fontot bír el; igen vigyázva kel fel a' teherrel és biztosan viszi a' kirendelt helyre. Ha a' teher igen nehéz, előbb fel nem áll mintsem megkönnyítettnek neki. Ha jól bánanak vele, békes és engedékeny; de a' verés,

Hiena. Lama.

Vorau.

kemény bánás makacssá 's tehetetlenné teszi; végre haragossá is, és ekkor messziről leköpdösi megsértőjét. Azért sem ostor, sem bot nem kívántatik hozzá, hanem csak szóval igazgat-tatik vagy sippal, szokott járásában hagyat-ván. Utazás alatt több izben legel, éjente pedig kérődzik, mely végre le szokott feküdni. Lefekvéskor úgy húzza be lábszárait, hogy azo-kat egészen befedi teste, de nyakát mindig egyenesen tartja fenn. Közönségesen 5 — 6 mértföldet megyen egy nap. Több ily állat egy csoportban felséges látmányt szolgáltat felra-kott terhével. Egymás után, a' legszebb rend-ben, egytől vezetettve, mely szépen ékesített kantárral, esengettyüvel 's fején tarka zász-lócskával ballag elől, oly sorral mennek mint a' katonák a' Kordillerák' havas tetején, vagy a' hegyek' oldalain lefelé, oly utakon, hol sem ló sem öszvér nem járhat veszély nélkül.

Kedvencz eledele a' lámának az úgynevezett *Yeho* növény, mely az ottani hegytetőkön bőven találtatik. Általában igen sokat eszik, de keveset iszik. Halála után is hasznot hajt a' píruiaknak, mert húsa, mely beszózatik 's árultatik, noha egy kissé durva 's nyálkás, eledelül szolgál; gyapja ruhává készítetik, bőre pedig kiesereztetik sokféle haszonvételre.

C s í k o s h i é n a.

Ez a' mérges, háromlátnyi hosszú 's két-láb magasságu ragadozó állat veresbarna szőrös bőrrel van felruházva, mely hátán feketebarna, serte serénnyé alakul; ugyancsak hátáról mind két oldalon tizenkét keresztesik fut le. Hom-loka, hasa, farka és nyaka feje 's fekete csí-kokkal vegyes, fülei hegyesek és hosszuk. Ta-láltatik ezen állat a' Kaukazuson, Sziriában, Perziában 's Ásiának más tartományaiban, és csaknem egész Áfrikában.

A' hiéna rendszeren barlangokban és sziklás helyeken tartózkodik. Arról ismerhetni meg, ugymond *Russel* (Alepponak természeti történe-tében) hogy úgy jár mintha sánta volna: szalad, ha kergettetik 's nem támadja meg az embert, ha csak nagyon nem ingereltetik 's az éhség nem kényszeríti. Leginkább éjszaka lát, mikor a'

temetőbe megy 's a' holtakat kiássa sirjaikból. Néha nappal is láthatni barangolni; sőt elevenen is meg lehet fogni. E' végre a' vadász bar-langjába bujik, egy öltenyeget keresztül vet rajta 's lábára kötelet köt, mit, a' mint mondják, minden ellentállás nélkül megenged.

A' hiéna' hangja hasonlóknak látszik eleinte az ember' jajgatásához, de azután úgy hang-zik, mintha valaki nagy erőködéssel okádni akarna. Az előadás szerint épen oly bátor mint ragadozó, és magát sokkal nagyobb állatok ellen is makacsul védi. *Kaempfer* azt mondja, látott egy hiénát, mely két oroszlánt megsza-lasztott. Néha a' hiuzt és parduczot is megtá-madja. Ábrázolja gonosztságot és mormogó ter-mészetet árul el; mind a' mellett megszelidül, 's természete hasonlóvá lesz a' kutyához. *Büf-fon* említi, hogy Párisban mutogattatott egy, mely a' hamisságnak és vadságnak legkevésb jelét sem adá. Sőt *Bruce* azt állítja, hogy a' mórok fülön fogják nappal, 's oda hurezol-ják hová tetszik, a' nélkül hogy ezen bánásnak ellentszegülne. Ugyan ő gyakran kecskét, bá-rányt és bakot zárt össze nappal a' hiénával 's este mindeniket épen és sértetlenül találta; de az ilyen próba mindenkor azon állatok' megölé-sével végződött éjszaka. Hogy *Van Aken* egy hiénát annyira megszelidített, hogy kalitká-jába menvén úgy bánik vele mint valami házi kutjával, ismeretes, és ezerektől látott dolog. A' barbarus tartományokban úgy látszik elveszti ezen állat nappal minden merészségét és fut az embertől, de Habesben gyakran kirohan nagy dühében 's minden teremtményt megtámad, mely elébe akad.

Darfur-ban, Áfrika' belsejében, éjszakán-ként 6 — 8 's több darabból álló csordákban mennek a' faluba 's mindent elragadnak, mihez csak juthatnak. Kutyát, szamarat még az ud-varon is megöldösnek, 's ha valahol teve vagy más állat van dögölve, rendszeren oda teremnek 's a' dögöt gyakran igen messze elhurezolják. Ha embert pillantanak meg, vagy puszta sütte-tik el, nem igen ijednek meg rajta. Azt is be-széli, hogy ha az ilyen csordából egyik meg-sebesítetik, a' többiek azonnal széttépik.

A' pettyegetett hiéna.

Másképen *pettyegetett farkasnak* is nevezetik; valamivel kisebb mint az előbbi fajta, bőre sárgaszürke, telve gömbölyű feketebarna pettyekkel; fülei kicsinyek, feketék; farka 's ábrázata szinte fekete; hátulsó lábai feketecsíkosak. Ez a hiéna sok helyütt előkerül Áfrikában, de legszámosabban találtatik a' jó remény' fokánál, hol különösen hamis, vad és kegyetlen. Gyakran bemegy a' hottentotta' kunyhójába zsákmányt keresni, 's olykor a' gyermeket is elragadja. A' fokvárosban összegyűlnek éjszaka ezen állatok a' mészárszék körül' 's a' mi hulladékot lelnek mohón faldossák fel. A' kutyák, mellyekkel egyébiránt örökös háboruban élnek, ily alkalommal meg sem vakannak rájuk; 's az vétetett észre, hogy ilyenkor senkit sem is bántanak. *Thunberg* azt mondja, oly merészek és falánkok, hogy néha megeszik az utazónak feje alatt a' nyerget, lábain a' csizmát, ha szabad ég alatt hál. — Éjszaka iszonyún ordítanak ha zsákmányra kimennek; 's ezen ordítás ily formán hangzik: áauó! óaaó! úgy hogy erről könnyen megismerhetők.

Nappal barlangokba vagy sziklaüregekbe rejteznek; de éjszaka gyakran meglátogatják a' juhkosarakat, 's ha a' juhokra jó gond nem fordítatik, iszonyu pusztítást visznek köztök véghez. Némely foklakók azt állítják, hogy a' hiéna más állatok' hangját is tudja utánazni, 's így a' bárányt, borjut kiesalja a' nyájból hogy felfalhassa. Azt is beszélnek, hogy egy rész félig futván félig védelmezvén magát, minden kutyát kicisalogat a' majorból nagy darabon elhitegetvén maga után, akkor a' többiek kilesvén az alkalmat, mind magoknak mind szaladó társaiknak derék zsákmányt szereznek, hátulról támadván meg a' kutyákat, vagy azalatt a' majorban mindent elragadozván; de ezeket alig ha csupa nagyításoknak nem tarthatni.

Egykor a' fokvárosban az ajtóba fektetett ki egy részeg trombitás hogy kijózanodjék. Egy hiéna megszagolván, hátára vette 's elvitte magával. Szerencsére felébredt a' trombitás, trombitájába fujt; a' hiéna megijedvén, levetette magáról 's elszaladt.

Felfedezések a' hajózat' tökéletesebülése után.

Az éjszaktó' vagy compasz' feltalálása óta, mi 1250 és 1320 közé esik, új időszaka kezdődik a' hajózatnak 's a' célirányos vagy felfedező tengeri utazásoknak. Az olaszok, főképen pedig Velence 's Genua mutatak az első példát; de a' kereskedési szellem nem engedé nekik felfedezések után járni. A' nyereség azonban, mellyet ezen két virágzott status magának a' kereskedéssel szerzett, más nemzeteket felfedező utazásokra ösztönözött. Különösen a' portugálokat eleveníté fel infantjok, *Don Henriques*, hosszabb 's nagyobb útra. Ezután egymást érik a' felfedezések.

1400 a' németalföldiek feltalálják az *Azorosokat*.

1402 a' *kanári* szigeteket felleli *Bantancour* spanyol.

1418 *Porto Santo* szigetét a' *Henrik* infanttól felfedezésre legelsőben kiküldött 's oda vetetett hajó feltalálja. Ugyanazon portugáliai *Henrik* felleli *Madérát*.

1440 Afrika' nyugoti partjait körülhajozza *Gonzalez* Antal, ki itt legelsőben kezdi az emberlopást.

1444 a' portugálok fellelik a' *cap verdi* szigeteket.

1445 *Fernandez* megtalálja a' *zöld fokot*,

1455 a' zöld fok' szigeteit.

1462 *Guinea* feltaláltatik.

1464 Uj-Fundland (Terre neuve) felfedeztetik *Vaz Costa Corteral* által.

1486 A' jó-remény' fokát, mellyet már a' phoeniciaiak körülhajóztak volt, 1420 pedig a' portugálok megismertek, *Diáz* Bertalan ismét megleli, de körül nem hajozza.

1492 *Columbus* *Kristóf*, egy génauai hajósnak fia, merész tengeri hajózó, azon gondolatától lelkesítetvén, hogy a' másik hemispherán földnek kell lennie, 's hogy azon utat Indiákra, mellyet a' portugálok Afrika felé kerestek, hamarabb meg lehet kelet felé lelteni, 's azt hívén, hogy a' kevéssé ismeretes India az ujonnan felfedezendő földel összefüggésben van, elindult három kis hajóval és 120 emberrel ezen esztendei aug. 3-kán a' palosi kikötőből; october 12-kén földet talál az új világban, azt hívén

Indiát találta meg, holott az egyike volt az *Antillák*-nak, melyet ő a' kiállott veszélyek' emlékezetére *San Salvador*-nak nevezett.

1492 második utazásában több szigeteket fedez fel Columbus.

1496 megtaláltatik *Terra Ferma*.

1497 az angol szolgálatban lévő venéziai *Cabot* felfedezi *Uj-skótzsiát*.

1497 novem. 20-kán a' jó-remény' fokát körülhajózza *Vasco de Gama*.

1498 april 13 ugyan ő megérkezik *Melindánát*, 's innen 23 nap alatt körülhajózza *Calikulát* a' malabári partokon.

1498 az *Orinokkó'* torkulatját 's Amerika' száraz földét felfedezi Columbus harmadik utazásában.

1499 *Pinxon Yanez*, ki két bátyjával Columbus Kristófot követte volt utazásaiban, Éjszakamerika felé indul, 's ő az első spanyol, ki az egyenlítő (aequator) alatt keresztül evez.

1499 *Vespucci Amerigo*, egy gazdag florencziai, *Alfonsal*, *Ojedával* és *de la Casa Jánossal* kelet felé indul felfedezésekre, Amerika' száraz földére érkezik, 's magának tulajdonítja az új világ' felfedezésének dicsőségét, mely igazságtalanul Amerikának is neveztetik róla.

1500 *Braziliát* felfedezi *Alvarex de Cabral* egy portugál; *Labradort* és a' *Lórinex* folyamat pedig *Corteral* Gáspár.

1503 *Albuquerque*, hódító 's feltaláló Keletindián.

1509 *Madagaskárt* feltalálja a' francia hajós kapitány *Gouneville*.

1511 *Serano* Ferencz, egy portugáli, meg-
leli a' *molukkai* szigeteket.

1516 a' portugálok' hatalma Keletindián legnagyobb fényére hág. Ugyanezen évben *Péru* és *Mexikot* fellelik a' spanyolok.

1518 *Uj Granadát* megtalálja *Cortex* Ferdinand.

1521 *Magellan* felfedezi az éjszaki tengert és a' Mariannokat vagy tolvaj-szigeteket.

1526 *Paraguayt* feltalálják a' spanyolok.

1528 ugyanazok felfedezik *Uj Guineát*.

1534 a' francziák ismét fellelik Canadát. Ugyanezen esztendőben Éjszakamerika felé indul *Cartier* felfedezésekre.

1536 *Delle Valles'* utazásai *Kalifornia* felé ugyanazon czélből.

1538 *Castro* Ferencz, egy portugál, felleli *Mindanaot*.

1542 a' portugálok feltalálják *Japánt*.

1553 *Chancellor* felfedezi a' fejeir tengert.

1556 *Weigats* szigetet felfedezi *Burraigh* István.

1564 *Nova-Zemblát* megleglik a' hollandusok.

1565 *Anika*, egy muszka mezei ember, feltalálja *Siberiát*.

1567 *Mendoza* feltalálja *Salamon* szigét. Az angolok legelsőbbben utaznak Keletindiába *Raymond* kapitány alatt. Tíz esztendővel később már feláll az angol keletindiai kereskedő társaság.

1578 *Uj Albiont* felfedezi *Drake* Ferencz.

1584 *Virginia*t *Raleigh* Walter.

1585 a' Grönland és Éjszakamerika közötti tengerszoros feltaláltatik *Davis* angol által.

1585 *Grönland* nyugoti partjait feltalálja *Davis*.

1595 a' hollandusok legelsöben utaznak Keletindiára *Houtmann* Cornél alatt.

1595 *Marquesas* szigeteket feltalálja *Alvaro de Mindanao*.

1596 *Spitzbergent* ugyan ez.

1601 a' francziák először utaznak Keletindiára *Pirard* Ferencz alatt.

1608 *Hudson'* tengeröblét feltalálja *Hudson* angol negyedik felfedezési útjában.

1611 a' *Hans-Mayi* szigeteket felfedezi *Mayen* János.

1616 *Baffin'* tengeröblét felfedezi *Bylots*, és kormányosa', *Baffin'* nevérol, ki azt megvizsgálá, nevezi. Ugyanezen esztendőben *Uj-Hollandiának* éjszaki partjait *Hertaj* hollandus megledi.

1642 *Uj-Szeelandot*, a' barátság' szigeteit és másokat a' déli tengerben felfedez *Jasmann*.

1667 *Otaheitit* feltalálja *Fernandez* Péter.

1696 *Brazilia'* aranybányáit felfedezik a' portugálok, az oroszok pedig *Kamtsatkát*.

1700 *Uj Britanniát* felleli *Dampier* angol.

1710 *Peljut* felfedezik a' spanyol misszionariusok.

1711 A' *Kurilokat* megleglik az oroszok.

1728 Éjszakásiában felfedezéseket tesz *Bering*.

1741 ugyanez eljut az ásiái 's amerikai tengerszorosba, melly róla *Beringútnak* nevezetik. Már előbb 1648 eljutott volt ide *Semen Deschnew* kozák.

1753 a' *rókaszigeteket* felfedezik az oroszok.

1769 óta, midőn *Cook* és két *Forster* utazótársai az éjszakai tengerbe mennek, új időszak kezdődik a' felfedezéseknek.

1770 a' *társaságos* szigeteket és Uj *Dél-vallist* felfedezi *Cook*.

1771 *Pallas* természetvizsgáló fontos felfedezéseket tesz Muszkaországban.

1774 ugyan *Cook* Uj *Szeelandot*, 1777 a' *karácsonyi* szigeteket, 1778 a' *Szandrich* szigeteket felleli.

1799 A' *Basses* útát Diemensland és Uj-Holland között felfedezi az angol hajóchirurgus *Bass*.

1790 — 1804 *Humboldt* és *Bonpland* természetvizsgálók Éjszakamerikába utaznak.

1800 *Baudin*-kapitány egy új szigetet talál fel *Seehundsbai* előtt, és *Admirál-schnecken* szigetnek nevezi.

1801 *Schank* szigetet a' csendes tengerben felfedezi *Schorp* hajóchirurgus, és *Schank* kapitányról nevezi.

1802 *Kaunedy* szigetet az éjszakai tengerben 167° keleti és 11° déli szélességben felfedezi *Simpson*.

1804 A' földkörülhajózó *Krusenstern* felfedezi az *Orlow* szigeteket Éjszakamerikában.

1805 *Monteverbe* spanyol 29 szigetből álló csoportot talál fel *Manille* és *Lima* közt.

1814 A' muszka kapitány *Kotzebue* több szigetesoportot talál a' déli tengerben, 's nevezi *Romanzownak*, *Spiridownak*, *Kutusownak*.

N a p l ó.

November' 8-kán 1810 *Torneai* béke Oroszország és Svéczia közt, melly december' 5-kén ratificáltatott. Ez által *Finnia'* birtoka biztosítatik Muszkaországnak.

— 9-kén 1799 ugynevezet 18-dik brumaire-i revolutió Párisban; a' directorium' 's a' két tanács' megbuktatása *Buonaparte* generál által, egyetértőleg az öregek' tanácsának többségével és a' directorium' két tagjával, *Siegyes*-el és *Roger-Ducos*-al. E' kettő *Buonaparte*val együtt az interimális consularis biztosságot képezik. A' törvényhozó test egész 20 mart. 1800 eloszlatik; addig helyébe két biztosság áll fel, az öregek' 's az ötszázak' tanácsából, mindenik 25 tagból álló.

— 10-kén sok híres emberek' születésnapja. 570 *Muhamed* próféta, 1733 a' burgundiai *merész Károly*, 1482 *Luther Márton*, 1697 *Hogarth* Vilmos képiró, 1759 pedig a' nagy költő *Schiller* Fridrik születik, 1444. I *Utászló* királyunk pedig elesik *Várnánál*.

— 11-kén 1813 a' nápolyi király *Joachim* (*Murat*) *Napoleon'* szárazföldi tiltó systemája ellenére, szabad bevitt enged az angol miveknek.

— 12-kén 1774 II *Katalin* muszka ezárné *Petervárott* kereskedési magistratust állít fel, és hatóságát az egész birodalomra ki terjeszti.

— 13-kán 1824 tengeri ütközet *Kandia* mellett; a' görögök az egiptusi basának, *Ibrahimnak*, flottájából harmincz hajót fognak el.

— 14-kén 1796 szeretve tisztelt *Nádorunknak* fényes hivatalába ünepélyes beiktatása, hazánk' boldogságára 's nevének örökösítésére.

POZSONYBAN.

Ifj. Schmid Antal' betűjével és költségén.